

MAREK WOJNAR

Instytut Studiów Politycznych PAN

STOSUNEK UKRAIŃCÓW DO WĘGIERSKICH MIEJSC PAMIĘCI NA ZAKARPACIU NA PRZYKŁADZIE DYSKUSJI W LATACH 2008–2017 WOKÓŁ POMNIKA NA PRZEŁĘCZY WERECKIEJ

**The Attitude of Ukrainians Towards Hungarian Memorial Sites
in Transcarpathia Ruthenia Using the Example of Discussions About
the Monument at the Werecka Pass Between 2008 and 2017**

The article is an attempt to illustrate the attitude of Ukrainians towards Hungarian memorial sites in Transcarpathia Ruthenia by analysing disputes about the Hungarian monument at the Werecka Pass in the Eastern Bieszczady Mountains. The discussions conducted between 2008 and 2017 show a kind of duality of the Ukrainian elite's approach towards the Hungarian memorial site. A smaller part of the Ukrainian community extremely negatively assessed the existence of the monument, perceiving it as a symbol of Hungarian revisionism. However, for the majority of political activists in Transcarpathia Ruthenia, the theme of the monument was of secondary importance. The leading activists of the region operating in the oligarchic political system referred to the issue of history and memory only if it involved real or potential benefits in other spheres. A positive or neutral attitude towards the monument was shared by activists of Our Ukraine, the Petro Poroshenko Bloc and the Party of Regions. It should also be noted that the temperature of disputes around the Hungarian monument was largely raised by forces outside of Transcarpathia Ruthenia, such as the Hungarian Jobbik and the Galician centres of the Ukrainian 'Svoboda'.

Keywords: Transcarpathia Ruthenia, Ukrainians, politics of memory, memorial site, monument, Werecka Pass.

Zagadnienia ukraińsko-polskich czy ukraińsko-rosyjskich sporów o historię mają stosunkowo bogatą literaturę przedmiotu, która w mniej lub bardziej kompletny sposób przybliży powyższe zagadnienia¹. Nie można tego w żaden sposób uznać za przypadek. Zarówno ze względu na uwarunkowania historyczne (kształtowanie się narodu ukraińskiego w opozycji wobec polskości i rosyjskości), jak również z uwagi na znaczenia Polski, a zwłaszcza Rosji, we współczesnej ukraińskiej polityce – są to zagadnienia niezwykle istotne. Nie wyczerpują one jednakże problematyki konfliktów o pamięć między Ukrainą a jej sąsiadami. Spośród pozostałych krajów, z którymi państwo i społeczeństwo ukraińskie toczą spór o przeszłość, na pierwszy plan wysuwają się Węgry. Początki ukraińsko-węgierskich konfliktów pamięci należy datować jeszcze na początek lat dziewięćdziesiątych, choć ich wzmożenie obserwujemy od 2008 roku, kiedy to na terenie Zakarpacia powstały miejsca pamięci² budzące sprzeciw części ukraińskiej społeczności: monument ptaka turula na zamku Palanka w Mukaczewie oraz pomnik na Przełęczy Wereckiej w Bieszczadach Wschodnich poświęcony „zajęciu ojczyzny” (węg. *honfoglalás*). W kolejnych latach pojawiały się kontrowersje wokół innych miejsc pamięci, które jednak miały bardziej jednostkowy aniżeli powszechny charakter³. Niniejszy tekst nie zawiera całościowego ujęcia tematu ukraińsko-węgierskich sporów o historię. Próbuje w nim jedynie zarysować specyfikę ukraińskiego podejścia do węgierskich miejsc pamięci na terenie Zakarpacia na podstawie analizy najważniejszej dyskusji wokół węgierskiego pomnika na Ukrainie – sporu o monument na Przełęczy Wereckiej toczonego w latach 2008–2017. Pomocnym narzędziem badawczym przy opracowaniu tego zagadnienia wydaje się być typologia aktorów kształtujących politykę pamięci zaproponowana przez Michaela Bernharda i Jana Kubiaka, która wyróżnia „wojowników”, „pluralistów”, „abnegatów” i „przy-

¹ Por. np. G. Motyka, *Cień Kłyma Sawura: polsko-ukraiński konflikt pamięci*, Gdańsk 2013; A. Portnov, *İstoriî dlâ domašn'ogo vžitku. Esei pro pol's'ko-rosijs'ko-ukraïns'kij trikutnik pam'ati*, Kiïv 2013; *Vijna dvoch prav: Polâki ta ukraiñci u krivavomu XX stolitti*, red. V. Kipiani, Harkiv 2017.

² Termin ten rozumiem za francuskim historykiem P. Nora, który nie ogranicza go do miejsc realnie istniejących, lecz obejmuje nim również np. święta czy rocznice, P. Nora, *Franciâ-pamât'*, Sankt Peterburg 1999, s. 26.

³ Wśród nich można wymienić akty wandalizmu wobec pomnika węgierskiego poety Sandora Petöfiego w Użhorodzie, spór wokół idei renowacji korony Świętego Stefana na historycznym budynku Hotelu Korona (także w Użhorodzie) czy kontrowersje wokół zapoczątkowanej przez środowiska związane z Bělâ Kovácsem idei „runizacji” Zakarpacia (chodziło o ustawianie przed wjazdem do miejscowości tabliczek z nazwami miast i wsi w starowęgierskim piśmie runopodobnym, tzw. *rowaszu*).

szłościowców⁴. Samo pojęcie polityki pamięci rozumiem jako zespół praktyk i norm związanych z regulowaniem pamięci zbiorowej. Aktorami tak rozumianej polityki pamięci jest nie tylko władza, lecz również opozycja czy organizacje społeczne, a nawet jednostki⁵.

UWARUNKOWANIA UKRAIŃSKO-WĘGIERSKIEGO KONFLIKTU PAMIĘCI WOKÓŁ POMNIKA NA PRZEŁĘCZY WERECKIEJ

Zakarpacie jawi się jako region niezmiernie skomplikowany. Dlatego zanim przejdę do omówienia zasadniczego tematu artykułu, konieczne jest omówienie kilku czynników, które wpływają na dynamikę ukraińsko-węgierskiego konfliktu pamięci wokół pomnika na Przełęczy Wereckiej. Pierwszym z elementów warunkujących kształt i temperaturę sporu są pewne elementy z dziejów regionu. Pomnik na Przełęczy Wereckiej łączy się symbolicznie z aż trzema epizodami z historii Zakarpacia: okresem „zajęcia ojczyzny”, panowaniem austro-węgierskim i upadkiem Ukrainy Karpackiej. Monument poświęcony jest przybyciu Węgrów do Kotliny Panońskiej na przełomie IX i X wieku. Informacja o tym fakcie, pochodząca z datowanej na początek XIII wieku kroniki *Gesta Hungarorum* Annonimusa, znalazła częściowe potwierdzenie w odkryciach archeologów w XX wieku⁶. Częściowe, gdyż odrzucana jest historia o zniszczeniu przez Węgrów Użhorodu i powieszeniu jego zarządcy Laborca (postać ta nigdy nie istniała)⁷. Pierwsze upamięt-

⁴ „Wojownicy” (*mnemonic warriors*) wierzą, że są depozytariuszami jedynej słusznej wizji historii, której ustanowienie jawi się jako warunek do zaprowadzenia właściwego ładu w teraźniejszości. Tym samym odnoszą się z wrogością do innych grup obecnych w polityce pamięci. „Pluraliści” (*mnemonic pluralists*) w odróżnieniu od „wojowników” są gotowi zaakceptować innych aktorów dyskusji i prowadzić dialog, który postrzegają jako drogę zbliżenia się do prawdy. „Abnegaci” (*mnemonic abnegators*) unikają polityki pamięci. Jeżeli już się w nią angażują, to traktują ją jako narzędzie służące osiąganiu konkretnych celów. „Przyszłościowcy” (*prospectives*) traktują przeszłość jako klucz do osiągnięcia świetlanej przyszłości, w której zostanie utworzone „posthistoryczne państwo”. W rzeczywistości ukraińskiej ostatnia kategoria praktycznie nie występuje, J. Kubik, M.M. Bernhard, *A Theory of the Politics of Memory*, w: *Twenty Years After Communism. The Politics of Memory and Commemoration*, eds. M. Bernhard, J. Kubik, Oxford–New York 2014, s. 12–14.

⁵ Zacerpnawszy to ujęcie od rosyjskiego historyka Aleksieja Millera, odrzucam jego dwustopniowe rozróżnienie na politykę historyczną i politykę pamięci, A. Miller, *Rossia: vlast' i istoriā*, „Pro et Contra” 2009, nr 3–4, s. 6–23.

⁶ O. Majorov, *Rus'ko-ugors'ki vidnosini drugoi polovini IX st. ta problema zasnuvannā Galiča*, w: *Ukraina-Ugoršina: spil'ne minule ta s'ogodennā. Materiali miżnarodn'o'i naukovo'i konferencii* (Kiiv 14–16 kvitnā 2005 r.), red. V. Smolij, Kiiv 2006, s. 28.

⁷ Anonimowego notariusza Béli *Gesta Hungarorum*, tłum. A. Kulbicka, K. Pawłowski, G. Wodzinowska-Taklińska, Kraków 2006, s. 72–75.

nienia *honfoglalásu* na Przełęczy Wereckiej powstały w 1896 roku, w okresie austro-węgierskim, który charakteryzował się szeroko zakrojoną madziaryzacją regionu zarówno w administracji, jak również w szkolnictwie⁸. Wreszcie w marcu 1939 roku, w czasie zajęcia Ukrainy Karpackiej (namiaszki państwowości ukraińskiej) przez Węgrów, na Przełęczy Wereckiej, według części ukraińskiej historiografii, doszło do masowych egzekucji na członkach ukraińskiej paramilitarnej formacji zbrojnej – Siczy Karpackiej. Przytaczana w dyskusjach liczba 600 Ukraińców, rzekomo zamordowanych przez Węgrów i Polaków, nie znajduje potwierdzenia w źródłach (co przyznają nawet autorzy ukraińscy)⁹.

Zakarpacie jest regionem zamieszkałym przez stosunkowo liczne mniejszości narodowe. Zgodnie ze spisem ludności z 2001 roku na jego terenie mieszkało 1 milion 254 tysiące osób, spośród czego Ukraińcy stanowili 80,5 proc., Węgrzy 12,1 proc., Rumuni 2,6 proc., Rosjanie 2,5 proc., Romowie 1,1 proc.¹⁰. Mniejszość węgierska licząca według spisu przeszło 151 tysięcy osób skupiona jest w południowej, nizinnej części obwodu zakarpackiego. Węgrzy dominują w rejonie berehowskim (76,2 proc.), stanowią też znaczną część mieszkańców rejonów użhorodzkiego (33,4 proc.), wynohradiwskiego (26,2 proc.) i mukaczewskiego (12,7 proc.). Dobrze rozwinięte jest życie społeczno-kulturalne Węgrów. W obwodzie funkcjonuje 71 szkół węgierskich (stan na październik 2017) i działa 13 organizacji społecznych tej mniejszości¹¹. Pomiedzy ukraińską większością a węgierską mniejszością, oprócz historii, istnieje kilka innych pól konfliktu. Dotyczą one zakresu używania języka węgierskiego w szkolnictwie¹²

⁸ Por. I. Mandrik, *Nacëonal'na politika na teritorii Zakarpattâ v kinci XIX – na počatku XX st.*, w: *Ukraina-Ugoršina...*, s. 177–189.

⁹ Przeprowadzone ekshumacje nie potwierdzają skali zbrodni. We wrześniu–listopadzie 2008 r. Komunalne Przedsiębiorstwo Lwowskiej Rady Obwodowej ds. poszukiwania miejsc spoczynku uczestników zmagani narodowo-wyzwoleńczych „Dola” na zlecenie Państwowej Międzyresortowej Komisji ds. spraw upamiętnienia ofiar wojen i represji politycznych przeprowadziło poszukiwania na przełęczy. W pobliżu wsi Werbiaż (rejon wołowiecki) odnaleziono wówczas mogiłę zawierającą szczątki 10 osób. Szczątki siedmiu dalszych siczowców odnaleziono nieopodal wsi Łazy w sierpniu 2011 r. (rejon wołowiecki), A. Oniśuk, S. Šeremeta, *Pošukovo-eksgumacijni dosliďžennâ stril'civ Karpats'koï Siči na Verec'komu Perevali*, w: *Ukrainofobiâ âk âviše ta politehnologîâ*, L'viv 2014, s. 60–69.

¹⁰ M. Zan, *Etnopolitični procesi v Zakarpatti: istorična retrospektiva ta sučasnsij stan*, w: *Elektoral'ni procesi v regional'nomu vimiri: Bukovina i Zakarpattâ*, red. A. Kruglašov, M. Tokar', Užgorod 2014, s. 66.

¹¹ *Ibidem*, s. 95; *Ugors'koju movoû na Zakarpatti včat'sâ 16 tis. dîtej u 71 školi*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/270154> [dostęp: 20 lutego 2018].

¹² We wrześniu 2017 r. Rada Najwyższa przyjęła ustawę znacznie ograniczającą prawa mniejszości narodowych w zakresie szkolnictwa. Por. T. Dąbrowski, T. Piechal, A. Sadecki,

i administracji¹³, wydawania przez Budapeszt paszportów miejscowym Węgrom¹⁴, zagadnienia przycisańskiego okręgu wyborczego¹⁵ oraz wykorzystania węgierskiej symboliki narodowej na budynkach samorządu¹⁶.

Zakarpacka scena polityczna jest znacznie bardziej pluralistyczna aniżeli w przypadku sąsiednich obwodów Galicji. Na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia mieliśmy do czynienia z przewagą sił narodowo-demokratycznych (Nasza Ukraina, Blok Julii Tymoszenko, później Blok Petra Poroszenki i Front Narodowy) nad Partią Regionów. Równocześnie wyniki osiągane przez „niebieskich” w wyborach parlamentarnych były bez porównania lepsze aniżeli w innych obwodach zachodniej Ukrainy¹⁷. Istotnym elementem lokalnej polityki jest założona w 2008 roku przez Wiktora Bałohę partia Jedyne Centrum, która w ostatnim dziesięcioleciu była najsilniejszą partią w polityce lokalnej¹⁸. Zakarpacką politykę cechuje pragmatyzm, a główne siły polityczne są zdolne do zawierania daleko posuniętych kompromisów¹⁹. Jest to w znacznym stopniu związane z jej klanowym charakterem. Najważniejszą postacią w oligarchicznej układance Zakarpacia pozostaje Bałoha, który wraz z rodziną przez większość lat ostatniego dziesięciolecia kontrolował znaczną część miejscowego przemysłu

Ukraina: uderzenie w szkoły mniejszości narodowych „Analizy”, 27 września 2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych> [dostęp: 20 lutego 2018].

¹³ Szeroki zakres używania języka węgierskiego zapewnia obecnie tzw. ustawa *O zasadach państwowej polityki językowej* z 2012 r. D. Tužans'kij, S. Sidorenko, *Viktor Orban vidkriv karti: ak narostatime konflikt Ukraïni ta Ugoršini*, <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/27/7074250/> [dostęp: 20 lutego 2018].

¹⁴ Zgodnie z ukraińską konstytucją obowiązuje „jedyne obywatelstwo”. Węgierski paszport według danych Budapesztu posiadają 94 tysiące mieszkańców regionu, *Šo čekaē žiteliv Zakarpattâ, âki maût' druge gromadânstvo?* <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39441956> [dostęp: 20 lutego 2018].

¹⁵ M. Zan, *Etnopolitični procesi...*, s. 78–81.

¹⁶ Ľ. Romančuk, *Ľstorâ mižnacional'nogo protistoânnâ: skandali navkolo praporiv ta gerbiv u Beregovî*. Zgodnie z decyzją rady miejskiej Berehova z 2008 r. dozwolone jest wywieszanie flag węgierskich na budynkach administracji, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/272084> [dostęp: 20 lutego 2018].

¹⁷ Dane za: <http://www.cvk.gov.ua> [dostęp: 20 lutego 2018]; por. *Elektoral'ni procesi...*

¹⁸ M. Tokar', *Osoblivosti formuvannâ ta diâl'nosti lokal'noï eliti v Zakarpatti*, w: *Elektoral'ni procesi...*, s. 201.

¹⁹ Przykładem może być obecna koalicja w Zakarpackiej Radzie Obwodowej składająca się z Bloku Petra Poroszenki, wywodzących się z Partii Regionów ugrupowań Odrodzenie i Blok Opozycyjny oraz partii mniejszości węgierskiej. Niecodzienne z punktu widzenia polityki krajowej koalicje istniały na Zakarpaciu również we wcześniejszych latach. Z. Paraftanowicz, M. Potocki, *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016, s. 227.

i biznesu, lokalnych mediów, władzy ustawodawczej i sądowniczej. Swoistym kuratorem sił opozycyjnych wobec Bałohów, wywodzących się głównie ze Zjednoczonej Socjaldemokratycznej Partii Ukrainy (SDPU-z), a następnie Partii Regionów, jest Wiktor Medwedczuk. Rywalizujące grupy toczą walkę o wpływy polityczne i biznesowe (w tym o zyski z kontrabandy). Pozycje miejscowej oligarchii uległy pewnemu osłabieniu od czasu mianowania gubernatorem Hennadija Moskala (więcej stracił Bałoha)²⁰.

Ta rzeczywistość Zakarpacia sprawia, że słabe są pozycje partii „wojowników pamięci”. Posiadające główną bazę elektorálną w Galicji, odwołujące się do tradycyjnego ukraińskiego nacjonalizmu, Wszechukraińskie Zjednoczenie „Swoboda”²¹ nigdy nie wprowadziło choćby jednego deputowanego do Zakarpackiej Rady Obwodowej, a w wyborach parlamentarnych otrzymuje rezultaty gorsze aniżeli w skali ogólnokrajowej²². Jeszcze mniejszą rolę odgrywały/odgrywają: Ukraińska Partia Ludowa (UNP) oraz Ukraińska Partia Republikańska „Zjednoczenie” czy Ruch Nacjonalistyczny „Sicz Karpacka”. Należy przy tym zaznaczyć, że „wojownicy pamięci” są nieco mocniejsi na poziomie społecznym, głównie z uwagi na fakt, że ich orientację reprezentuje poczytny miejscowy portal „Zakarpattia Onlajn”²³.

Ostatnim elementem krajobrazu politycznego Zakarpacia są organizacje–partie mniejszości węgierskiej: Towarzystwo Węgierskiej Kultury (*Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*, KMKSZ) i Demokratyczny Związek Węgrów Ukrainy (*Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséget*, UMDSZ). KMKSZ w ukraińskiej polityce orientowało się na siły narodowo-demokratyczne (Nasza Ukraina, Blok Petra Poroszenki), a spośród ugrupowań węgierskich jego partnerem jest Fidesz. UMDSZ z kolei przez długie lata współpracował z Partią Regionów i węgierskimi socjalistami²⁴. Ugrupowania węgierskie posiadają silniejszą pozycję polityczną aniżeli ukraińscy „wojownicy pamięci”. W wyborach lokalnych do Zakarpackiej Rady Obwodowej w 2010 roku oba ugrupowa-

²⁰ Por. szerzej *ibidem*, s. 203–228.

²¹ Szerzej o „Swobodzie” por. A. Šehovcov, *Vseukraïns'ke Ob'jednannâ „Svoboda”: problema legitimnosti borot'bi za vladu*, „Ukraïna moderna” 2013, nr 20, s. 171–214; w języku polskim, por. T.A. Olszański, *Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy*, „Komentarze OSW”, nr 56, s. 1–6.

²² Dane za <http://www.cvk.gov.ua> [dostęp: 20 lutego 2018].

²³ Ten wchodzący do grupy wpływu W. Bałohy portal jest jedynym w skali Zakarpacia posiadającym tak wyraźną orientację ideologiczną.

²⁴ P. Zochowski, T. Iwański, *Zakarpacie – razem, ale z boku*, „Komentarze OSW”, nr 185, s. 2–3.

nia mniejszości węgierskiej otrzymały 6,5 proc., a pięć lat później startując z jednej listy KMKSZ 12,5 proc.²⁵ Tym samym Węgrzy dla miejscowych elit jawią się jako cenny sojusznik przy załatwianiu bieżących kwestii politycznych. Prowadzi to do ustępstw na rzecz mniejszości, m.in. w sprawach polityki pamięci.

Istotnym czynnikiem radykalizacji konfliktu pamięci na Zakarpaciu jest Jobbik²⁶. Ta nacjonalistyczna partia węgierska stała się aktywna na Zakarpaciu w przeddzień wprowadzenia ustawodawstwa umożliwiającego zakarpackim Węgrom otrzymanie węgierskiego obywatelstwa. W 2010 roku eurodeputowany Jobbiku Béla Kovács otworzył w Berehowie biuro i fundację dobroczynną, których zadaniem było udzielanie konsultacji osobom zainteresowanym węgierskim paszportem²⁷. Wiosną 2014 roku Zakarpacie stało się miejscem agitacji wyborczej czołowych działaczy Jobbiku (nowa węgierska konstytucja umożliwiła głosowanie na listy partyjne osobom mieszkającym poza granicami Węgier). W kampanii Jobbik, będący partią prorosyjską, sięgnął również po kartę separatystyczną, pomimo że oficjalnie głosił postulat węgiersko-rusińskiej autonomii²⁸. W następnych latach kilku działaczy partii otrzymało zakaz wjazdu na terytorium Ukrainy, co ograniczyło jej aktywność w regionie²⁹.

Ostatnim elementem mającym wpływ na dynamikę ukraińsko-węgierskiego sporu o pamięć jest polityka Budapesztu wobec regionu. Mowa tu o specjalnych dodatkach finansowych, które otrzymują uczniowie i nauczyciele szkół z węgierskim językiem nauczania³⁰,

²⁵ Dane za <http://www.cvk.gov.ua> [dostęp: 20 lutego 2018].

²⁶ Por. D. Héj, *The rebranding of Jobbik* „New Eastern Europe”, 2017, nr 6, s. 83–90.

²⁷ B. Botoš, *Na službi u Putěna. Ugors'kij nacional'nij radikalizm na Zakarpatti. č. II*, <http://zakarpatty.net.ua/News/152206-Na-sluzhbi-u-Putina.-Uhorskyi-natsionalnyi-radykalizm-na-Zakarpatti.-Ch-II> [dostęp: 20 lutego 2018] [Oryginał publikacji atlatszo.hu].

²⁸ MZS Ugorsini zasudilo ul'traradikaliv „Jobbika” za teritorial'ni pretenzii šodo Zakarpattâ, <http://zakarpatty.net.ua/News/122017-MZS-Uhorshchyny-zasudylo-ultraradikaliv-Iobbika-za-terytorialni-prenzii-shchodo-Zakarpattia> [dostęp: 20 lutego 2018], *Jobbik u Strazburzi: „Krim naležit' Rosii”, „Zakarpattâ naležit' Ugorsini”*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/91721> [dostęp: 20 lutego 2018].

²⁹ Čotir'om členam ugors'koj partii „Jobbik” zaboronili v'їzd v Ukraїnu – SBU, <http://zakarpatty.net.ua/News/133917-Chotyrom-chlenam-uhorskoj-partii-Iobbik-zaboronyly-vїzd-v-Ukraїnu-SBU> [dostęp: 20 lutego 2018].

³⁰ Prava Ês ta zbil'sennâ grošovoï dopomogi: âk ugors'ki politiki rozhituūt' situaciū v Zakarpatti, <https://tsn.ua/ukrayina/prava-yes-ta-zbilshennya-groshovoyi-dopomogi-yak-ugorski-politiki-rozhituyut-situaciyu-na-zakarpatti-668238.html> [dostęp: 20 lutego 2018]; *Bliz'ko p'ât' tisâc ugors'kih včiteliv na Zakarpatti otrimaūt' po 26 000 griven' dopomogi*, <http://transkarpatia.net/transcarpathia/hot-news/83075-blizko-pyat-tisyach-ugorskih-vchiteliv-na-zakarpatt-otrimayut-po-26-000-griven-dopomogi.html> [dostęp: 20 lutego 2018].

o bezzwrotnych grantach dla węgierskojęzycznych przedsiębiorców³¹ czy o projektach infrastrukturalnych nakierowanych na region³². Zagadnienia te na pozór znajdują się daleko od polityki pamięci, ale w rzeczywistości *soft power* Budapesztu, z którego korzyści czerpie bądź będzie czerpać sam region, zniechęca decydentów politycznych regionu do poruszania tematów tożsamościowych, a wręcz sprzyja tworzeniu prowęgierskiego lobby wśród ukraińskich polityków³³.

HISTORIA SPORU WOKÓŁ POMNIKA NA PRZEŁĘCZY WERECKIEJ

W 1896 roku z okazji obchodów tysiąclecia przybycia Węgrów do Panonii na Przełęczy Wereckiej ustanowiono dwa miejsca pamięci: tablicę i pomnik. Pierwszą umieszczono w najwęższym miejscu doliny rzeki Latoryci nieopodal wsi Pidpolozzia (obecnie rejon wołowiecki). Na środku tablicy znajdował się relief węgierskiego herbu, po lewej stronie napis „896 Arpad”, po prawej „1896 Franciszek Józef”. Po prawej stronie pod herbem umieszczono napis „Boże błogosław naszą Ojczyznę”. Pomnik miał kształt czterometrowej piramidy i znajdował się nieopodal drogi na samą przełęcz³⁴. Czesi pozostawili te miejsca pamięci w niezmienionym kształcie. Zdemontowane zostały przez samych Węgrów cofających się w 1944 roku przed nadciągającą Armią Czerwoną.

Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości pojawiły się głosy o możliwości odbudowy pomnika, co wywołało sprzeciw niektórych środowisk ukraińskich³⁵. Po pierwsze dlatego, że część mediów upo-

³¹ *Zakarpats'ki pidpiëmci, âki znaût' ugors'ku možut' bezoplatno otrimati 3 000 000 forintiu*, <http://transcarpatia.net/transcarpathia/voice/79422-zakarpatsk-pdpriyemc-yak-znayut-ugorsku-mozhut-bezoplatno-otrimati-3-000-000-forintv.html> [dostęp: 20 lutego 2018].

³² D. Tužans'kij, *Gra na meži vorožnečë: âk Ugoršina radikalizuë suspil'stvo dlâ peremogi činnoï vladi*, <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/28/7069912/> [dostęp: 20 lutego 2018].

³³ Dobre relacje z węgierskimi politykami utrzymuje gubernator H. Moskal. Ciekawy jest również fakt spotkania polityka z grupy wpływu Medwedczuka Nestora Szufrycza z węgierskim wicepremierem Zsoltem Semjénem w okresie ukraińsko-węgierskiego sporu wokół reformy oświatowej M. Romanova, *Čomu ministr MZS Ugoršini Siârto ignoruë Klîmkîna, ale ne Moskalâ*, <https://zak.depo.ua/ukr/zak/chomu-ministr-mzs-ugorschini-siyatro-ignoruye-klimkina-ale-ne-moskalya-20171010655447> [dostęp: 20 lutego 2018]; *Pravitel'stvo Vengrii konsul'tiruetsâ s Šufričem o problemah v otnošeníah s Ukrainoj*, <http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2017/11/29/7074339/> [dostęp: 20 lutego 2018].

³⁴ Ī. Skiba, *Navkolo pam'âtnogo znaku*, w: *Zakarpattâ 1919–2009 (ukraïnomovnij variant ukraïns'ko-ugors'kogo vidannâ)*, red. M. Vegeš, Č. Fedinec', Użgorod 2010, s. 469–470.

³⁵ Dyskusja rozgorzała w 1996 r., a więc w 1100 rocznicę zajęcia przez Węgrów Kotliny Panońskiej. Wówczas to z ideą renowacji pomnika wystąpił Ogólnoświatowy Związek

wszechniło nieprawdziwą informację o tym, iż monument zwieńczy figura turula³⁶. Po drugie, z uwagi na fakt, że pomnik miał znaleźć się w sąsiedztwie miejsca, w którym Węgrzy i Polacy rzekomo wymordowali 600 członków Siczy Karpackiej. W lutym 2000 roku zakarpacka obwodowa administracja państwowa w liście do Administracji Prezydenta zaproponowała wprowadzenie moratorium w kwestii odnowienia monumentu do czasu, kiedy zostaną ostatecznie wyjaśnione okoliczności wydarzeń na przełęczy w 1939 roku³⁷.

Porozumienie w sprawie pomnika osiągnięto za kadencji Wiktora Juszczenki. W lipcu 2007 roku ukraiński prezydent wziął udział w odsłonięciu pomnika Tarasa Szewczenki w Budapeszcie³⁸. Kilka miesięcy później, 15 stycznia 2008 roku Juszczenko dokonał z prezydentem Węgier László Sólyomem swoistej transakcji. Prezydent Ukrainy, prowadzący aktywną politykę pamięci w kwestii Wielkiego Głodu w latach 1932–1933³⁹, uzyskał zgodę Węgrów na ustanowienie znaku upamiętniającego to wydarzenie w Budapeszcie, w zamian za co przychylił się do węgierskich postulatów odnoszących się do odnowienia pomnika na Przełęczy Wereckiej⁴⁰.

Dnia 11 stycznia 2008 roku zakarpacki gubernator Ołeh Hawaszi podpisał rozporządzenie *O uzgodnieniu ustanowienia znaku pamięci i pomnika na Przełęczy Wereckiej*. Władza zamierzała przeznaczyć 300 tysięcy hrywien na znak pamięci poświęcony Siczy Karpackiej, z kolei pomnik poświęcony Węgrom miał być finansowany ze środków pozabudżetowych. Decyzji administracji nie poparła Zakarpacka Rada Obwodowa. W głosowaniu, które miało miejsce 4 marca 2008 roku, zabrakło czterech głosów do przyjęcia uchwały zgodnej z ocze-

Węgrów, a ideę poparły Zakarpacki Kościół Reformowany i KMKSZ, które wykupiło działkę, na której miał stać monument. Rozpoczętą budowę szybko przzerwano, gdyż inicjatorzy odnowienia pomnika nie otrzymali niezbędnych zgód (z uwagi na pojawiające się doniesienia o rozstrzelaniu siczowców na przełęczy). J. Kobal', *Monument na Verec'komu Perevali, šo ne snivsâ navit' Miklošu Gorti*, <http://zakarpattya.net.ua/News/19545-MONUMENT-NA-VERETSKOMU-PEREVALI-shcho-ne-snyvsia-navit-Mikloshu-Horti> [dostęp: 20 lutego 2018]; M. Orsoã, *Tovaristvo ugors'koï kul'turi Zakarpattâ*, w: *Zakarpattâ 1919–2009...*, s. 535.

³⁶ Ten mityczny węgierski ptak często jest uważany za symbol węgierskiej państwowości. Por. J. Kotlińska, *Symboliczne znaczenie ptaka turula w kulturze węgierskiej*, „Proglas” 1996, nr 4, s. 40–42.

³⁷ I. Skiba, *Nav'kolo pam'âtnogo znaku*, s. 469–470.

³⁸ Viktor Ūsenko *vzâv učast' u vidkrittî pam'âtnika Tarasu Ševčenku u Budapešti*, <https://www.radiosvoboda.org/a/966514.html> [dostęp: 20 lutego 2018].

³⁹ Szerzej por. G. Kas'ânov, *Danse macabre. Holod 1932–1933 u političi, masovij svidomostë ta istoriografii (1980-ti — počatok 2000-h)*, Kiïv 2010.

⁴⁰ R. Ofëcins'kij, *Verec'kij kotel*, <http://zakarpattya.net.ua/News/20413-VERETSKYI-KOTEL> [dostęp: 20 lutego 2018].

kiwaniem strony węgierskiej (decyzja ta w żaden sposób nie była wiążąca)⁴¹. Tego samego dnia upubliczniono oświadczenie części miejscowych elit związane z „działalnością antyukraińskich, antypaństwowych sił w obwodzie zakarpackim”. Spora część dokumentu poświęcona była problematyce rusińskiej, ale krytykowano również ustanowienie pomnika turula na zamku w Mukaczewie oraz plany rekonstrukcji monumentu na Przełęczy Wereckiej⁴². W oświadczeniu wezwano Radę Najwyższą Ukrainy do stworzenia „tymczasowej komisji do spraw przejawów antyukraińskości na Zakarpaciu”. W nieco inaczej zredagowanej formie oświadczenie to skierowano do przewodniczących rad obwodowych: lwowskiej, tarnopolskiej, iwano-frankińskiej, bukowińskiej, wołyńskiej i rówieńskiej⁴³. Obydwa dokumenty podpisali przedstawiciele Narodowego Ruchu Ukrainy, UNP, „Zjednoczenia”, „Swobody” oraz zakarpackiej Proswity. Osiem dni później środowiska narodowe i nacjonalistyczne („Swoboda”, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, młoda Batkiwszczyna) zorganizowały mityng pod budynkiem administracji państwowej, protestując przeciwko planom ustanowienia pomnika. Zdecydowaną większość wśród uczestników protestu stanowili mieszkańcy sąsiednich obwodów Galicji⁴⁴. Przedstawiciele innych regionów zachodniej Ukrainy szczególnie żywo interesowali się problemem pomnika. Lwowska Rada Obwodowa z inicjatywy „Swobody” zaapelowała do swojej zakarpackiej odpowiedniczki o niedopuszczenie do ustanowienia monumentu⁴⁵. Przeciwko pomnikowi zaprotestowały również Wołyńska Rada Obwodowa, a także Rada Koordynacyjna Organizacji Społecznych Tarnopolszczyzny⁴⁶.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Råd organizacij ta predstavnikiv inteligencii Zakarpattâ vistupili proti aktivizacii v kraï antideržavnih sil*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/19380-Riad-orhanizatsii-ta-predstavnykiv-intelihentsii-Zakarpattia-vystupyly-proty-aktyvizatsii-v-krai-antyderzhavnykh-syl> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁴³ *Ĭ. Lazorišin, Hmari nad perevalom*, <http://old.briz.if.ua/articles.php?aid=407> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁴⁴ *VO „Svoboda” ta Kongres ukraïnc'kih nacionalistiv piketuït' Zakarpats'ku obladeržadministraciï*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/19649-VO-%E2%80%9ESvoboda> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁴⁵ *V oblastë znovu rozpaluït' pristrasti navkolo Verec'kogo perevalu*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/14790> [dostęp: 20 lutego 2018]; O. Tâgnibok, *Monumental'ne zlo*, <http://svoboda.org.ua/news/articles/00080314/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁴⁶ *Volins'ka oblrada proti monumenta velikij Ugoršini na Zakarpattë*, <https://ua-reporter.com/content/volinska-oblrada-proti-monumenta-velikiy-ugorshchini-na-zakarpattionvleno-video?page=3&o=1> [dostęp: 20 lutego 2018]; *Hromads'ki j partiini organizacii Ternopil'sini vvažauť Verec'kij monument provokaciïu*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/19787-Hromadski-i-partiini-orhanizatsii-Ternopilshchyny-vvazhaiut-Veretskyi-monument-provokatsiiei> [dostęp: 20 lutego 2018].

Delegacja Iwanofrankiwszczyny nawet odwiedziła Zakarpacie, aby zbadać problem na miejscu⁴⁷.

Pomnik został zrekonstruowany w zaproponowanej przez muka-czewskiego rzeźbiarza Pétera Matla formie siedmiometrowej kamiennej piramidy-kaplicy, składającej się z siedmiu bloków, co stanowi nawiązanie do siedmiu plemion węgierskich towarzyszących Arpadowi podczas zajmowania Kotliny Panońskiej na przełomie IX i X wieku. Pomiedzy blokami znajduje się ołtarzowy kamień z krzyżem (*sic!*) symbolizujący kielich braterskiego porozumienia między wodzami plemion. Według samego Matla pomnik ma oznaczać bramę między Wschodem i Zachodem⁴⁸.

Do uroczystego odsłonięcia miejsc pamięci (węgierskiego monumentu i znaku pamięci Siczy Karpackiej) przez prezydentów obydwu państw miało dojść 8 lipca 2008 roku. Jednakże na przełęczu zebrali się przedstawiciele „Swobody” z Galicji i Zakarpacia żądający przeprosin za węgierskie zbrodnie względem Ukraińców. W obliczu niemożliwości zapewnienia przez stronę ukraińską porządku i spokoju, Węgrzy zrezygnowali z wizyty⁴⁹. Ostatecznie obydwie miejsca pamięci odsłonięto 21 lipca 2008 roku⁵⁰.

Był to dopiero początek kontrowersji związanych z pomnikiem. Na początku marca 2009 roku monument został oblany farbą. Pojawiły się napisy „Budapeszcie przeprosz za Ukrainę Karpacką!”, „1939. III. 15”, a także swastyka i herb Ukrainy⁵¹. Incydent ten wraz ze sprofanowaniem pomnika Sandora Petőfiego doprowadził do wydania specjalnego oświadczenia przez czołowych polityków władzy lokalnej: gubernatora Ołeha Hawaszi oraz przewodniczącego rady obwodowej Mychajła Kiczkowskiego (Nasza Ukraina), w którym deklarowano:

Mieszkańcy Zakarpacia zdecydowanie potępiają ekstremistyczne działania przestępców, nakierowane na zrujnowanie samych podstaw państwa Ukraina, profanację symboli narodowych, uderzanie w godność narodową przyjaznych nam narodów. Zakarpacie jest ziemią, na której żyją przedstawiciele

⁴⁷ *Ĭ. Lazorišin, Hmari nad perevalom...*

⁴⁸ M. Zan, *Nacional'na istorična pam'at', w: Zakarpattā 1919–2009 rokiv...*, s. 506.

⁴⁹ „*Svoboda*” *zavadiła Prezidentu Ugoršini vidvidati Verec'kij pereval*, https://zaxid.net/quotsvobodaquot_zavadiła_prezidentu_ugorshhini_vidvidati_veretskiy_pereval_n1056669 [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁰ *Pam'atniki volī i silī duhu*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/16603> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵¹ *Na Verec'komu perevali nevidomī poškodili pam'atnik na čest' vidnajdennā ugorcāmī bat'kivšini*, <http://zakarpattya.net.ua/News/35791-Na-Veretskomu-perevali-nevidomi-poškodyly-pam'iatnyk-na-chest-vidnajdennia-uhortsiamy-batkivshchyny-FOTO> [dostęp: 20 lutego 2018].

wielu narodów i narodowości. Żyją w pokoju i zgodzie, poważając wiarę, kulturę, tradycje i zwyczaje swoich sąsiadów⁵².

Jednym z najbardziej widowiskowych aktów wandalizmu wobec pomnika było jego podpalenie dokonane 19 lutego 2011 roku⁵³. Jak później się okazało, za czyn ten odpowiedzialni byli trzech działacze nacjonalistyczni: przewodniczący zakarpackiej „Swobody” Ołeh Kucyn, jego zastępca Rusłan Poływko oraz przewodniczący użhorodzkiego ośrodka tejże partii Tomasz Łelekacz. 25 października 2011 roku sąd pierwszej instancji ogłosił wyrok w ich sprawie. Poływkę skazano początkowo na trzy lata pozbawienia wolności w zawieszeniu na półtora roku (po apelacji i ponownym rozpatrzeniu sprawy termin wydłużono do dwóch lat). Pozostałych uczestników podpalenia uniewinniono⁵⁴. Dokonany przez „Swobodę” akt wandalizmu na nowo rozpaliał dyskusję wokół pomnika. Podniosło się sporo głosów krytycznych, aczkolwiek ze środowisk dość marginalnych⁵⁵. Za najbardziej znaczące należy chyba uznać oświadczenie biskupa użhorodzkiego i zakarpackiego Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego Kyryła, który „w imieniu wszystkich patriotów – chrześcijan Zakarpacia” ocenił, iż działania „Swobody” były „bohaterskim czynem”⁵⁶.

⁵² *Zakarpats'ka vlada kategorično zasudila akti vandalizmu po vidnošennû do ugors'kih pam'âtnikiv*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/36078-Zakarpatska-vlada-katehorychno-zasudyla-akty-vandalizmu-po-vidnoshenniu-do-uhorskykh-pam%E2%80%99iatnykiv> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵³ *U pidpalî ugors'kogo monumentu na Zakarpatti pidozrîut' tr'oh svobodivciiv*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/37501> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁴ *Zakarpats'ka „Svoboda” vvažae nespravedlivim rišennâ sudu šodo Verec'kogo perevalu j podavatime apelâciû*, <http://zakarpattyia.svoboda.org.ua/news/events/00042559/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁵ Krytycznie o pomniku wypowiedziała się zakarpacka Prosvita oraz lider zakarpackiego ośrodka Partii Ukraińskiej Pawło Fedaka. Przewodniczący UNP Iwan Gabor zaproponował, aby zakazać budowy pomników, które „upamiętniają niegdyśiejszy kolonialny status Ukrainy”, P. Fedaka, *Ne varto zlovživati tradicijnoû tolerantnistû zakarpats'kih ukraiñciiv*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/79680-Pavlo-Fedaka-Ne-varto-zlovzhyvaty-tradytsiinoiu-tolerantnistiu-zakarpatskykh-ukraintsiv> [dostęp: 20 lutego 2018]; *„Revansists'kij monstr na Verec'komu perevali povinen buti demontovani” – Zakarpats'ka organizaciâ „Prosviti” imeni Ševčenka*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/79668-Revanshystskyi-monstr-na-Vereckomu-perevali-povynen-buty-demontovanyi---Zakarpatska-orhanizatsiia-Prosvity-imeni-Shevchenka> [dostęp: 20 lutego 2018]; *Zakarpattâ: Krajova UNP vimagaê zaboroni na sporudžennâ „impers'kih pam'âtnikiv”*, <http://zakarpattpost.net/2011/02/23/zakarpattyia-krajova-unp-vymahaje-zaborony-na-sporudzhennya-imperskykh-pamyatnykiv/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁶ Kiril, *êpiskop Użgords'kij i Zakarpats'kij, „Vvažae mo včynok «svobodivciiv» ne zločinom, a geroičnim včynkom ukraiñs'kih patriotiv”*, <http://zakarpattyia.net.ua/News/79703-Kyryliiepskop-Uzhhorodskiy-i-Zakarpatskyi-Vvazhaiemo-vchynok-svobodivtsiv-ne-zlochynnym-a-heroichnym-vchynkom-ukrainskykh-patriotiv> [dostęp: 20 lutego 2018].

Pomnik pozostawał przedmiotem kontrowersji. W kwietniu 2011 roku nieznani sprawcy namalowali na pomniku swastykę i napis „URA” (cyrylica)⁵⁷. Cztery miesiące później z okazji Dnia Niepodległości Ukrainy „Swoboda” ustanowiła na najwyższym z kamiennych bloków metalowy tryzub⁵⁸. Na początku sierpnia 2012 roku na pomniku pojawiły się napisy „Tu Ukraina”, „Śmierć Madziarom”, a także wykorzystywane m.in. przez „Sicz Karpacką” znaki „idea nacji”⁵⁹. Może to świadczyć o udziale nacjonalistów, ale równie dobrze o tym, że sprawcy chcieli, aby myśłano w ten sposób. Po tym incydencie strona węgierska obok pomnika ustanowiła system monitoringu⁶⁰. W maju 2013 roku działacz „Swobody” Ostap Stachiw zwrócił się z prośbą do Lwowskiej Rady Obwodowej, aby ta pomogła mieszkańcom Zakarpacia w zniszczeniu węgierskiego pomnika⁶¹. Sprawa odbiła się echem nawet w Radzie Najwyższej, gdzie do tej sprawy odniósł się deputowany Partii Regionów i przewodniczący UMDSZ István Gajdos, a Jobbik wydał oświadczenie, w którym żądał zapewnienia pomnikowi stałej, uzbrojonej ochrony⁶². Podczas kryzysu krymskiego 10 marca 2014 roku doszło do kolejnego podpalenia pomnika⁶³. Incydent zgodnie potępiła niemal cała społeczność Zakarpacia, a monument odnowiono wspólnymi staraniami Węgrów i Ukraińców⁶⁴.

⁵⁷ *Ugors'kij monument na Verec'komu perevali znovu rozmalûvali svastikoû*, <http://zakarpatty.net.ua/News/81237-Uhorskyi-monument-na-Veretskomu-perevali-znovu-rozmaliuvali-svastykoiu-FOTO> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁸ *Na Verec'komu perevali Berep'ckomy ukraïnci proveli svâtkovi zahodi, priuročeni do 20-ï ričnici Nezaležnosti Ukraïni*, <http://zakarpatty.net.ua/Partiji/86557-Na-Veretskomu-perevali-ukraïntsi-proveli-sviatkovî-zakhody-pryuročeni-do-20-i-richnytsi-Nezaležnosti-Ukraïny-FOTO> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁵⁹ *Ugors'kij pam'âtnik na Verec'komu perevali znovu spaplužili*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/60546> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁰ *Pro problemi odnogo girs'kogo sela z visoti Verec'kogo perevalu*, https://goloskarpat.info/society/pro-problemi-odnogo-girskogo-sela-z-visoti-veretsk/?utm_content=03132 [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶¹ *Deputat-svobodivc' proponuë L'vivs'kij obradi znajti košti na likvidaciû provokativnogo monumentu na Verec'komu perevali*, <http://zakarpatty.net.ua/News/110199-Deputat-svobodivets-proponuie-Lvivskii-obradi-znaity-koshty-na-likvidatsiiu-provokativnoho-monumentu-na-Veretskomu-perevali> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶² *Nardep İstvan Gajdoš zasudiv zakliki svobodivciv zrujnuvati pam'âtnij znak ugorciv na Verec'komu perevali*, <https://goloskarpat.info/power/nardep-ishtvan-gaidosh-zasudiv-zakliki-svobodivtsi/> [dostęp: 20 lutego 2018]; *Nacionalisti z Jobbika vimagaût' zbrojno zahistiti pam'âtnik na Verec'komu perevali*, <http://zakarpatty.net.ua/News/111266-Natsionalisti-z-Iobbika-vymahaiut-zbrojno-zakhystyty-pamiatnyk-na-Veretskomu-perevali> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶³ *Ugors'ki ZMİ: monument na Verec'komu perevali znovu pidpalili*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/89982> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁴ *Ugors'kij pam'âtnik râtuût' vodoû i rozčinnikom*, http://uzhgorod.in.ua/novini/2014/mart/ugors_kij_pam_yatnik_ryatuyut_vodoyu_i_rozchinnikom_foto [dostęp: 20 lutego 2018].

Przeszło dwa lata później, 3 czerwca 2016 roku, planowano przeprowadzenie na Przełęczy Wereckiej „dni pamięci Árpáda Feszty”. W ten sposób zamierzano upamiętnić 160-lecie urodzin węgierskiego malarza, który stworzył monumentalną panoramę *Przybycie Węgrów*. Organizatorami tegoż przedsięwzięcia była fundacja Feszti-Körkép we współpracy z berehowskim Instytutem im. Franciszka Rakoczego II. Równocześnie Jobbik zapowiedział organizację w tym samym miejscu i czasie akcji „Powrót do domu. Węgrzy na Przełęczy Wereckiej” związanej z rocznicą podpisania traktatu w Trianon (4 czerwca 1920 r.)⁶⁵. Tym samym nacjonałiści próbowali uroczystościom o charakterze kulturowym nadać rewizjonistyczny charakter. Inicjatywa węgierskich nacjonalistów poruszyła ich ukraińskich odpowiedników, a „Sicz Karpacka” zapowiedziała monitorowanie wydarzenia⁶⁶. W dniu 31 maja 2016 roku Służba Bezpieczeństwa Ukrainy wydała oficjalne ostrzeżenie pod adresem jednego z członków Jobbiku, zwracając uwagę na odpowiedzialność karną za wzywanie do naruszenia integralności terytorialnej Ukrainy⁶⁷. Ostatecznie uroczystości miały kameralny wymiar i były pozbawione politycznego charakteru⁶⁸.

Pomnik na Przełęczy Wereckiej jest również przedmiotem zainteresowania sił dążących do rozpalenia konfliktów Ukrainy z sąsiadami. 2 października 2017 roku minister spraw wewnętrznych Ukrainy Arsen Awakow poinformował, że monument miał zostać wysadzony przez grupę ludzi rzekomo znajdujących się w obrębie wpływu byłych członków Partii Regionów Wołodymyra Olijnyka oraz Serhija Tułuba. Wcześniej te same osoby miały dokonać dziesięciu aktów o charakterze wandalizmu bądź prowokacji, skierowanych przeciwko placówkom dyplomatycznym i zabytkom, a także organizacjom innych narodowości⁶⁹.

⁶⁵ *Ugors'kij nacjonalističnij „Jobbik” gotuê čergovu provokaciû na Verec'komu perevali*, <http://zakarpattya.net.ua/News/156584-Uhorskyi-natsionalistychnyi-lobbik-hotuie-cherhovu-provokatsiui-na-Veretskomu-perevali> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁶ *„Karpats'ka Sič” monitoritime revizionists'kij zahid ugors'kih nacjonalistiv na Verec'komu perevali*, <http://zakarpattya.net.ua/News/156666-Karpatska-Sich-monitorytyme-revizionistskyi-zahid-uhorskykh-natsionalistiv-na-Veretskomu-perevali> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁷ Chodziło o Dezsőta Kovácsa, *Na Zakarpatti SBU ogolosila oficijne zasterežennâ odnomu z miscevih predstavnikov ugors'koj partii „Jobbik”*, <https://www.ssu.gov.ua/ua/news/148/category/21/view/1083#.4BF6iJPD.dpbs> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁸ *Pislâ zasterežennâ „Jobbiku” ugors'ka akciâ na Verec'komu perevali projšla malolûdno i nepolitično*, <http://zakarpattya.net.ua/News/156879-Pislia-zasterezhennia-lobbiku-uhorska-aktsiia-na-Veretskomu-perevali-proishla-maloliudno-i-nepolitychno-FOTO> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁶⁹ *Avakov kaže pro zatrimannâ diversantiv, pov'azanih iz eks-regionami* <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/2/7157004/> [dostęp: 20 lutego 2018]. Wydarzenie to nie wyczerpuje tematu wykorzystania symboliki pomnika przez środowiska prorosyjskie w woj-

UKRAIŃSKIE REAKCJE NA WĘGIERSKI POMNIK:
„WOJOWNICY” KONTRA „ABNEGACI”

Pomnik na Przełęczy Wereckiej w zgoła odmienny sposób opisywany jest przez jego zwolenników i przeciwników, które to grupy niemal całkowicie odpowiadają zaproponowanym przez Bernharda i Kubika kategoriom: „abnegatów” i „wojowników”. Ostatni wysuwają przeciw pomnikowi trzy grupy argumentów: historyczne, prawne i polityczne. Pierwszy z argumentów, historyczny odnosi się do okresu „zajęcia ojczyzny”. I tak, zdaniem części krytyków, nie można tolerować monumentu upamiętniającego zniszczenie rządzonego przez Laborca Księstwa Mukaczewsko-Borżawskiego⁷⁰. W ostatnich latach coraz większej popularności zaczyna nabierać wersja, że przekaz kroniki *Gesta Hungarorum* jest niewiarygodny, plemiona węgierskie w ogóle nie przechodziły przez Przełęcz Werecką w swojej drodze do Panonii, lecz korzystały z południowego szlaku między Karpataми Południowymi a Dunajem. Tym samym Laborec nie istniał, a pamiątki odnalezione przez archeologów należały nie do Węgrów, lecz do Pieczyngów uciekających przez Karpaty do Panonii w następstwie porażek zadanych im przez książąt kijowskich pod koniec X wieku⁷¹. Głównym powodem sprzeciwu części środowisk ukraińskich wobec pomnika pozostaje fakt, iż znajduje się w sąsiedztwie miejsca, gdzie Węgrzy i Polacy mieli dokonać egzekucji na 600 członkach Siczy Karpackiej⁷². Tym samym jego istnienie jawi się jako szyderstwo z pamięci o ukraińskich bohaterach. Kolejnym argumentem przeciwko pomnikowi jest fakt popełnienia przez państwo węgierskie zbrodni na mieszkańcach Zakarpacia w latach 1939–1944 r. (ich skala na ogół

nie informacyjnej. W sieci społecznościowej Facebook istnieje węgierskojęzyczny profil *Kárpátalja nem Ukrajna* (pol. *Zakarpacie, to nie Ukraina*), posiadający obecnie ponad 6 tysięcy polubień. Monument został tam wykorzystany w charakterze „zdjęcia w tle”. Por. <https://www.facebook.com/karpataljamagyar/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷⁰ *Vereckij pereval. Istoriâ i perspektivi konfliktu*, <http://zakarpatty.net.ua/News/37177-Veretskyi-pereval.-Istoriia-i-perspektyvy-konfliktu> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷¹ *Arheologi tr'oh kraîn sprostovuût' mifi pro prihid ugars'kih kočovih plemen na Zakarpattâ*, <http://zakarpatty.net.ua/News/165256-Arkheolohy-trokh-kraîn-sprostovuiut-mify-pro-prykhid-uhorskykh-kochovykh-plemen-na-Zakarpattia> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷² O ile w dyskusjach na temat pomnika częściej podkreślano węgierskie sprawstwo, to obecnie w ukraińskiej polityce pamięci winą za mord na Siczy Karpackiej obarcza się najczęściej II Rzeczpospolitą. Może to być nie bez racji interpretowane jako próba poszukiwania przez architektów ukraińskiej polityki pamięci „Anty-Wołynia”. O. Tâgnibok, *Monumental'ne zlo...*; por. D. Markowski, *Na drodze donikąd*, „Nowa Europa Wschodnia” 2018, nr 1, s. 119–120.

jest radykalnie zawyżana)⁷³. Argumenty prawne koncentrują się wokół twierdzenia, iż monument został ustanowiony bez uzyskania wszystkich wymaganych zgód (w znacznej części odpowiada to prawdzie)⁷⁴. O. Kucyn deklarował, iż monument nie znajduje się w państwowym rejestrze pomników, a więc „Swoboda” uważa go za „grudę kamienia”⁷⁵.

Argumenty polityczne można najkrócej opisać jako obawę przed węgierskim rewizjonizmem. Monument bywa określany jako „pomnik Wielkiego Węgierskiego Imperium”⁷⁶ czy też znak, który „zagroża integralności terytorialnej Ukrainy”⁷⁷. Warto przy tym zauważyć, że o ile część nacjonalistycznych kół węgierskich faktycznie postrzega pomnik na Przełęczy Wereckiej jako oznaczenie dawnej granicy państwa węgierskiego, to ukraińscy „wojownicy pamięci” sprzeciwiają się takiej logice nie tyle z uwagi na prymat prawa międzynarodowego, lecz ze względu na przesłankę etniczną. We wspomnianym wyżej liście zakarpackiej inteligencji z 2008 roku można przeczytać:

Taki znak nie może tam istnieć, ponieważ obwód zakarpacki wchodzi w skład Ukrainy, a więc na Przełęczy Wereckiej zaczynają się nie Wielkie Węgry, jak starają się dowodzić węgierskie koła polityczne, [lecz] tam była i jest do granic z Węgrami (a kiedyś i dalej na terenach obecnych Węgier – do Dobroczyzna, który Węgrzy przemianowali na Debreczyn) ziemia ukraińska ze starym rusko-ukraińskim etnosem⁷⁸.

Na marginesie warto zaznaczyć, że wśród przeciwników pomnika pochodzących z Galicji obecne jest również postrzeganie zakarpackiej władzy jako mniej patriotycznych „lokajów węgierskiej władzy”⁷⁹.

Dla „abnegatów” argumenty o charakterze politycznym i historycznym nie mają większego znaczenia. W zamian dochodzi do odwołań do mitu regionu wielu kultur, zgodnie z którym tolerancyjność wielonarodowego i wielowyznaniowego Zakarpacia ma stanowić jego

⁷³ Zbrodnie dokonane na Żydach przez Niemców w okresie okupacji wojskowej Węgier (Wehrmacht wkroczył 19 marca 1944 r.) zostają zapisane na węgierski rachunek. *Råd organizacij...*; J. Kochanowski, *Węgry od ugody do ugody 1867–1990*, Warszawa 1997, s. 108–110.

⁷⁴ V. Martin, *Rozbrat na perevali*, https://dt.ua/internal/rozbrat-na-perevali_.html [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷⁵ *Hto, dlâ čogo i za čii groši nav'azuê Zakarpattû problemu separatizmu?* <http://svoboda.org.ua/news/articles/00084263/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷⁶ *Na Zakarpattî osvâčeno pam'âtnij hrest tr'om karpats'kim sičovikam*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00082597/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁷⁷ *Kiril, êpiskop...*

⁷⁸ Por. fragment tekstu dotyczący przyp. 42. *Råd organizacij...*

⁷⁹ *O. Tâgnibok, Monumental'ne zlo...*

pozytywny wyróżnik na tle innych części Ukrainy. Mit ten konstruowany jest na użytek teraźniejszości i jest on traktowany w sposób utylitarny. W sierpniu 2012 roku zastępca gubernatora, wywodzący się z Partii Regionów Iwan Buszko, komentując kolejny akt wandalizmu względem pomnika, pisał na Facebooku:

Zakarpacie [to] kraj wielonarodowy, tu od stuleci żyją razem Ukraińcy, Węgrzy, Rumuni, Słowacy, Żydzi i wielu przedstawicieli innych narodowości. Codziennie współistnieją w pokoju, przychodzą jeden drugiemu na pomoc. [...] Jestem pewien, że jako naród europejski, a za taki uważam naród Zakarpacia, do takiego postępu jest [on] niezdolny⁸⁰.

Ten mit wyjątkowego, wielokulturowego Zakarpacia często łączy się z niechęcią wobec działaczy politycznych z innych obwodów zachodniej Ukrainy (zwłaszcza Galicji). Na ten aspekt zwrócił uwagę w marcu 2008 roku deputowany Zakarpackiej Rady Obwodowej Omelan Mateleszka (Partia Ludowa, wcześniej SDPU-z). Pytany przez dziennikarzy portalu Mukachevo.net o kwestię pomnika mówił:

Mieszkańcy Zakarpacia zawsze żyli w pokoju i zgodzie z przedstawicielami innych narodowości, które mieszkają w naszym kraju. Aż tu do nas przyjeżdżają przedstawiciele innych obwodów i zaczynają mówić, że robimy coś nie tak, i zaczynają nas uczyć miłości do Ukrainy⁸¹.

Ta opinia jawi się jako odwrócenie poglądu „wojowników pamięci” z Galicji o „mniej patriotycznej” zakarpackiej władzy. Utylitarnie wykorzystywany mit regionu wielu kultur obecny jest nie tylko w wypowiedziach polityków ukraińskich, lecz również w oświadczeniach działaczy węgierskiej mniejszości. W maju 2013 roku ówczesny lider UMDSZ István Gajdos w odpowiedzi na wezwania „Swobody” do usunięcia pomnika opisywał go jako „bramę, przez którą symbolicznie i Ukraina ma pokonać drogę do Unii Europejskiej”. Gajdos traktował przekroczenie owej bramy jako wspólny cel Ukraińców, Węgrów, Rosjan, Rumunów i innych mieszkańców Ukrainy⁸². Odwołująca się do aksjologii narracja pozwalająca uzasadnić istnienie pomnika bywa przydatna, lecz niektórzy „abnegaci” obchodzą się bez niej. Deputowana Zakarpackiej Rady Obwodowej z frakcji „Nasza Ukraina”

⁸⁰ *Buško vpevnenij, šo vandalizm na Verečkomu perevali – „sprava ne zakarpats'kih ruk”*, <https://goloskarpat.info/transcarpathia/bushko-vpevnenii-shcho-vandalizm-na-veretskomu-per/> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁸¹ *U bagatonacional'nomu Zakarpatti kožna naciâ maê pravo na svoû istoričnu pamât'*, <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/14804> [dostęp: 20 lutego 2018].

⁸² *Nardep İştvan Gajdoš...*

i miejscowa przedsiębiorczyni Myroslawa Kałamuniak pytana w marcu 2008 roku przez dziennikarzy Mukachevo.net mówiła:

[...] jeżeli ustanowienie znaku pamięci na Przełęczy Wereckiej poprawi nasze ekonomiczne i dobrosąsiedzkie stosunki z Węgrami, to jestem tylko „za”⁸³.

Wydaje się, że w podobny sposób rozumuje i obecny gubernator H. Moskal, który odwiedzał pomnik w towarzystwie węgierskich urzędników, ale w zamian za to w kwietniu 2016 roku porozumiał się z Węgrami w sprawie sfinansowania przez nich remontu drogi prowadzącej na przełęcz⁸⁴.

PODSUMOWANIE

Stosunek Ukraińców do węgierskiego pomnika na Przełęczy Wereckiej należałoby określić jako niejednolity. Z jednej strony mamy do czynienia z „wojownikami pamięci”, spośród których najbardziej aktywną siłą polityczną w omawianym okresie była „Swoboda”. Grupa ta jawiła się jako dość głośna, lecz w rzeczywistości była relatywnie słaba (choć silniejsza, aniżeli wskazywałyby wyniki wyborcze partii „wojowników pamięci”). W percepcji tych działaczy społecznych i polityków pomnik na Przełęczy Wereckiej jawi się jako jeden z elementów szerszego zjawiska, które można określić jako strach przed węgierskim rewizjonizmem. Dość dobrze obawy te wyraził znany miejscowy pisarz Ołeksandr Hawrosz:

Analitycy twierdzą, że Węgry konsekwentnie prowadzą „miękką ekspansję” na Zakarpaciu. Jedną z jej metod jest „markowanie” terytorium. Wszędzie są stawiane przez węgierskie organizacje pomniki i tablice memorialne, które świadczą o historycznej ciągłości węgierskiej obecności w kraju pod Karpataми. Do czego jest to potrzebne Węgrom w kraju, gdzie ich mniejszość stanowi mniej aniżeli 15 proc. ludności? Oczywiście nikt nie wyrzucałby na wiatr wielkich sum, jakby nie stawiał sobie poważnego celu. Budapeszt ciągle jeszcze pielęgnuje iluzję na rozszerzenie terytorium⁸⁵.

Ale to nie „wojownicy”, lecz „abnegaci” mają decydujący głos w ukraińskiej dyskusji wokół pomnika na Przełęczy Wereckiej. Sam monument nie budzi szczególnego zainteresowania czołowych po-

⁸³ *U bagatonacional'nomu...*

⁸⁴ *Verec'kij pereval: Čiâ doroga – togo i simvol* [dostęp: 20 lutego 2018].

⁸⁵ O. Gavroš, *Komu potriben v Užgorodi pam'atnik ugors'koï okupacij?*, <https://www.radiosvoboda.org/a/28161366.html> [dostęp: 20 lutego 2018]; <http://prozak.info/Suspilstvo/Verec-kij-pereval-CHiya-doroga-togo-i-simvol> [dostęp: 20 lutego 2018].

lityków obwodu, którzy zasadniczo unikają debat na tematy historyczne. Jeżeli już je podejmują, to w następstwie działań prowadzonych przez „wojowników”. W opozycji do wizji pomnika jako symbolu rewizjonizmu konstruowana jest narracja, zgodnie z którą istnienie monументu jest przykładem wielokulturowości Zakarpacia. Ten mit tworzony jest pod kątem teraźniejszości i przyszłości i ma sprzyjać zgodnej współpracy ukraińsko-węgierskiej w innych sferach.

Należy również zauważyć, że istniejący spór wokół pomnika na Przełęczy Wereckiej jest zaostrzany przez czynniki zewnętrzne. Uwaga ta dotyczy również innych miejsc pamięci w obwodzie, a nawet szerzej – zagadnień polityki symbolicznej. Dobrze ten problem scharakteryzował użhorodzki politolog Jurij Paszczenko:

Obiektywnego podłoża dla narodowych konfliktów na Zakarpaciu po prostu nie ma [...] konflikt prowokują nie mieszkańcy Zakarpacia, chociaż i [oni] biorą w nim udział. Jednak zakarpaccy Węgrzy w tej kwestii otrzymują wsparcie z Węgier, a miejscowi nacjonaliści – z Galicji⁸⁶.

Tym samym galicyjska „Swoboda” i Jobbik jawią się jako siły polityczne, które w znacznym stopniu odpowiadają za rozpalanie emocji na tle narodowościowym. Niemniej wydaje się, że w krótko i średnio-terminowej perspektywie przewaga „abnegatów” nad „wojownikami” w sporze o pomnik na Przełęczy Wereckiej zostanie utrzymana. Równocześnie należy przewidywać, że rola odgrywana przez tych ostatnich w związku z odniesionymi przez nich sukcesami na poziomie ogólnokrajowym z wolna będzie wzrastać.

⁸⁶ J. Livak, „*Družba narodiv*” na Zakarpatti dala trišinu. Komu ce vigidno?, <http://m.tyzhden.ua/publication/75677> [dostęp: 20 lutego 2018].